

FAKULTET ZA POSLOVNE MEDITERANSKE STUDIJE

TIVAT

DEJAN RAČIĆ

UMJETNICI ŠPANIJE- SLIKARI ŠPANIJE

SPANISH ARTISTS - PAINTERS OF SPAIN

SPECIJALISTIČKI RAD

Tivat, Oktobar 2016.

FAKULTET ZA POSLOVNE MEDITERANSKE STUDIJE

TIVAT

UMJETNICI ŠPANIJE- SLIKARI ŠPANIJE

SPECIJALISTIČKI RAD

Predmet: Kultura Mediterana

Mentor: Prof. dr Stevo Nikić

Student: Dejan Račić

Studijski program: Nautički turizam upravljanje marinama

Br.indexa:

S37/15

Tivat, Oktobar 2016.

Sadržaj

I UVOD	5
II KULTURA MEDITERANA – OPŠTI PODACI.....	6
1. Pojam i opšte karakteristike Sredozemlja - Mediterana.....	6
1.1. Porijeklo naziva Sredozemno more i Sredozemlje	8
1.2. Istorijsko-kulturološke veze Sredozemlja.....	9
1.3. Savremeno Sredozemlje - savremena kultura Mediterana	11
1.4. Opšti podaci o Sredozemnom moru	12
1.5. Države koje izlaze na Sredozemno more	12
III KULTURA I CIVILIZACIJA U KONTEKSTU MEDITERANSKE KULTURE.....	15
1. Pojam i opšte karakteristike kulture i civilizacije	15
1.1. Kultura i čovjek	16
1.2. Nastanak kulture (čovjek - Stvaralac kulture)	16
2. Definicija kulture	18
3. Zjednička obilježja ljudske kulture na Mediteranu	20
4. Osnove kulture na Mediteranu	22
5. Uloga kulture na Mediteranu.....	22
6. CIVILIZACIJA.....	23
6.1. Pojam civilizacije.....	23
7. Kultura i civilizacija na Mediteranu - i isto i različito	24
8. MEDITERAN (SREDOZEMLJE) U KONTEKSTU MEDITERANSKE KULTURE I CIVILIZACIJE	26
8.1. Opšti podaci o nastanku i razvoju kulture Mediterana.....	26
9. ŠPANIJA - RAZVOJ, OPŠTE KARAKTERISTIKE I UTICAJ ŠPANSKE KULTURE NA KULTURU MEDITERANA	30
9.1. Kulturne teme (umjetnost, sport i hrana).....	31
9.2. Kulturne relacije	32
9.3. Moderna španska kultura	33
10. ŠPANSKI SLIKARI I UTICAJ SLIKARSTVA NA KULTURU MEDITERANA	33
10.1. Pablo Ruiz Pikaso	34
10.2. Plavo razdoblje	35
10.3. Diego Rodríguez de Silva y Velázquez	36

10.4. Bartolome Esteban Murillo	39
10.5. Fransisko Goja	40
10.6. Slikar dvora i užasa rata	42
10.7. El Greko	42
10.8. Salvador Dali	44
10.9. Huan Miro	45
ZAKLJUČAK	48
LITERATURA.....	50

I UVOD

Složeni splet odnosa Mediterana i mediteranske kulture uopšte pokriva ogroman i praktično nepregledan teren. Iako je sintagma koja povezuje ova dva pojma veoma popularna, pa se često javlja u stručnoj literaturi na raznim jezicima, još uvijek nedostaju obuhvatni sintetički pregledi materije koja bi s punim pravom mogla da stane pod naslov ovog teksta. Razmatranje koje slijedi nema ambiciju da bude takav pregled, ali se nudi makar kao nekakav početni orijentir za moguća dalja i dublja istraživanja mjesta koje u kompleksu kulturnih fenomena pripada mediteranskoj kulturi.

Da bi se i ovako širokom ispitivanju uopšte moglo pristupiti, neophodno je utvrditi neke radne definicije ključnih pojmova Mediterana i mediteranske kulture, prikladne u naznačenom kontekstu. Stoga ćemo u narednim odjeljcima ovog poglavlja, na krajnje sažet i gotovo leksikonski sveden način, najprije odrediti ova dva pojma uzeta ponaosob, a potom, u najopštijim crtama, i njihov uzajamni odnos. Posle pojmovno-terminološkog i teorijskog poglavlja uslijediće niz poglavlja u kojima će ilustrativno, i bez pretenzija na potpuniji obuhvat, biti ukazano na neka od mnogobrojnih područja očitavanja veza između država Mediterana i mediteranske kulture s posebnim osvrtom na Španiju i uticaj španske umjetnosti na kulturu Mediterana uopšte. To često neće biti mnogo više od djelimičnog registra odabranih tema i problema, a za šire analize i dodatne ilustracije čitaoci će biti upućivani na srazmjerno lako dostupnu literaturu, naročito onu izvorno objavljenu ili prevedenu kod nas.

II KULTURA MEDITERANA – OPŠTI PODACI

1. Pojam i opšte karakteristike Sredozemlja - Mediterana

Opšti i Pomorski leksikoni donose pojednostavljenu odrednicu da je Sredozemlje zajednički naziv za zemlje uz Sredozemno more, u kojoj će geografi brzo zapaziti manjkavosti. Naime, ne oduzimajući nekoj savremenoj državi pravo da se nazove sredozemnom ako ima izlaz na Sredozemno more, neke države ne doživljavamo u cjelosti ni pretežno sredozemnima. Još je zanimljivije da je Portugal po pravilu država Sredozemlja iako nema izlaz na Sredozemno more. Takođe, nije jasno je li Sredozemno more dio pojma Sredozemlja ili ne. Stoga je bolja geografska odredba da je Sredozemlje ili Mediteran Sredozemno more s okolnim prostorom Evrope, Azije i Afrike koji je usmjeren prema njegovim obalama, u kojem se osjećaju tragovi zajedničke prošlosti i koji je obilježen sličnim načinom življenja. Ni ova odredba nije idealna jer njome nisu određene granice Sredozemlja. Njih je teško odrediti jer su se mijenjale tokom istorije, i jer je složeno utvrditi mjerila pripadnosti Sredozemlju.¹

Mediteran čini niz zbijenih, planinskih poluostrva, ispresjecanih ravnica od suštinske važnosti – Italija, Balkansko poluostrvo, Mala Azija, Sjeverna Afrika, Iberijsko poluostrvo. Na drugom mjestu, more nagovještava tim kontinentima u minijaturi širinu svog prostranstva, složenog i isprekidanog, jer Mediteran je – mnogo više nego jedinstvena vodena masa – „kompleks mora“. To su dvije scene – poluostrva i mora – koje se mogu prvenstveno posmatrati kako bi se utvrdili opšti uslovi ljudskog života. Ipak one nijesu dovoljne da bi shvatili Mediteran. Prema jugu Mediteran nije sasvim odvojen

¹ Poleksis enciklopedija, Hrvatska, (2015), www.poleksisenciklopedija.com, (pristupljeno: 01.10.2016. godine).

od ogromne pustinje koja se prostire od atlantske Sahare do pustinje Gobi, od južnog Tunisa do južne Sirije. Pustinja je jedno od lica Mediterana.²

Drevne mediteranske civilizacije su svoje početke razvoja započinjale u podnožju planina i u ravnicama, na obalama mora i u deltama rijeka, dok je planina predstavljala zaseban svijet izvan civilizacije koja je označavala čuvara običaja, govora, kulture i slično.

Slikovito se mogu objasniti granice Mediterana, koje su na sjeveru označene granicom uzgajanja masline dok su na jugu omeđene najjužnijim zasadima palme. Mediteranska klima je posebna iz razloga jer ne zavisi od lokalnih uslova već isključivo zavisi od uticaja Sahare i Atlantika. Pola godine je zastupljen suvi toplotni talas sa Sahare, dok ostalih pola godine prevladava vlažni talas sa Atlantika koji donosi velike vjetrove i kišu. Zbog toga što je uticaj atlantske vlage sve umjereniji idući sa zapada ka istoku klima na Levantu je blaža i povoljnija i upravo su iz tog razloga na istoku Mediterana i nastajale prve civilizacije. Ovako jedinstvena klima je uslovila razvoj poljoprivredne civilizacije na svim obalama Mediterana, a to su svakako civilizacije masline i vinove loze.³

Glavni i možda i najveći problem mediteranske klime je suša. Kiša koja dolazi sa Atlantika pada samo zimi i u proljeće i na taj način ne doprinosi razvoju poljoprivrede. Zato masline za dozrijevanje svog ploda koriste kiše koje padaju krajem jeseni, a pšenica sazrijeva do početka maja. Ovakva klima jedino odgovara žbunastim biljkama koje imaju sposobnost da čuvaju vlagu ili su obložene trnjem ili čvrstom korom koja ih brani od suše.

Klima nikako ne odgovara rastu i razvoju šuma. Isto tako, kao posljedica dugih suša, nastaje nedostatak pašnjaka a samim tim i stoke. Zemljište se sastoji od neplodnih krečnjačkih predjela i rijetkih rastresitih nanosa. Zato se može slobodo reći da poljoprivredno zemljište opstaje samo zahvaljujući velikom ljudskom naporu. Zemlja ne smije da se zapusti, jer se kasnije teško može povratiti. Zbog toga i najbolje opstaju

² Nikić, S., (2015), „*Kultura Mediterana*“, Tivat, str. 2.

³ Kalčić, M., (2008), „*Mediteran - more različitosti*“, Pula, str. 2.

maslina i loza. Vina i ulja ima u izobilju, ali zato veliku brigu uvijek predstavlja nedostatak žita.

Kada je ribolov u pitanju, Mediteran je siromašno more jer je i danas ulov svih država zajedno jednak trećini norveškog ulova ribe a tako je bilo oduvijek. Najvidljivija posljedica ovoga je veliko siromaštvo ljudi sa Mediterana pa otuda i osobine Mediteranaca kao što su marljivost, suzdržanost, jednostavnost.⁴

1.1. Porijeklo naziva Sredozemno more i Sredozemlje

„Strašno sam volio Sredozemlje, nedvojbeno zato što potičem sa sjevera, poput tolikih drugih, nakon tolikih drugih.“⁵

U “središtu” pojma Sredozemlje jest Sredozemno more ili Mediteran (lat. medius – srednji + terra – zemlja) tj. u more u središtu kopna odnosno Grcima poznate ekumene. Na temelju pojma dijafragme – pregrade ili poprečnice (stara pretpostavka da “vodeni kanal” dijeli upoprijeko ravnu Zemljinu ploču) već se od Anaksimandra ekumena (poznati svijet) dijeli na sjevernu i južnu polovinu (Evropu i Aziju). Vodeni kanal u središtu svijeta jest dakle Sredozemno more. Od Herodota potiče trojna razdioba prirodno jedinstvenog kopna na Evropu, Aziju i Libiju (Afriku) koja je uz određene izmjene granica ostala do danas. Sredozemno more jest međukontinentsko more, pa se po uzoru na Sredozemno more ponegdje u literaturi može naći da se i neka druga morska područja nazivaju sredozemnima; npr. Američko sredozemlje, Australazijsko sredozemlje. I u naučnoj literaturi ponekad se u klasifikaciji mora prema položaju razlikuju rubna, sredozemna međukontinentska (eng. intercontinental) (Sjeverno ledeno more ili Arktičko sredozemlje, Australazijsko s., Američko s. i Sredozemno more) i sredozemna unutarokontinentska (engl. intracontinental) (Hudsonov zaliv, Crveno more, Sjeverno

⁴ www.scribd.com/doc/fernan-brodel-mediteran-scribd, (pristupljeno:25.09.2016. godine)

⁵ Braudel, F., (1998), „Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II“, Antibarbarus, str. 1.

more, Arapsko-perzijski zaljev). Sredozemno more ipak je samo jedno i jedinstveno, a Sredozemlje područje razvoja mnogih ranih civilizacija, naseljeno još od praistorije.⁶

1.2. Istorijsko-kulturološke veze Sredozemlja

Sredozemno more imalo je iznimno dugotrajno spojno značenje za zemlje na njegovim obalama, odnosno ulogu veze između Evrope (južne), Afrike (sjeverne) i Azije (Bliski istok). Sredozemno more uvijek je bilo područje pomorskog dodira među ranim civilizacijama što su se razvile na njegovim obalama. Sredozemlje je jedno od najstarijih istorijskih životnih žarišta.

Istorijska životna žarišta bila su barem u jednome povijesnom razdoblju demografski i ekonomski naglašeno dinamični prostori iz kojih su se širili različiti društveni uticaji (politički, ekonomski, kulturni i dr.) u okolni prostor na različite mirnodopske ali i vojne načine. Životna žarišta mogu obuhvaćati dijelove različitih pokrajina koje su saobraćajno i ekonomski povezane u cjelinu.⁷

Blago podneblje od davnine je poticalo naseljavanje obala Sredozemnog mora. Razmjerno mirno more i uglavnom postojani, no ne i prejaki vjetrovi omogućili su razmjerno sigurnu plovidbu tokom većeg dijela godine. Razvedene obale i mnogo ostrva olakšavali su plovidbu i sigurno sidrenje. Najstarija civilizacija na obali Sredozemnog mora bila je Egipatska i potom nešto mlađa egejsko-kretska. Na Kreti nesumnjivo nastaje prva talasokratska država koja prevlast izvodi iz pomorstva. S Krete se kultura širi na Peloponez gdje se stvara Mikenska civilizacija⁸ (širi se prema Maloj Aiji i Helespontu). Mikenski brodovi oko 1450. godine pr.n.e. nadziru trgovinu Sredozemnim morem.

⁶ Krekić, B., (1997), Dubrovnik, „*A Mediterranean Urban Society: 1300–1600*“, Aldershot, str. 56-57.

⁷ F., Braudel, (1998), Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II, I–II, Zagreb, Where does the Mediterranean Begin? Mediterranean Anthropology from Local Perspectives (tematski broj), Narodna umjetnost, (1999), str. 143.

⁸ Mikenska civilizacija (oko 1600 — 1100 god. p. n. e.) je kultura bronzanog doba koja je dobila naziv po arheološkom lokalitetu Mikeni. Za njeno otkriće zaslužan je njemački arheolog amater Hajnrih Šliman, čijom inicijativom i zalaganjem je pokrenut cio poduhvat 70-ih godina 19. vijeka. godine

Nakon oko 1200. g. pr.n.e. Feničani preuzimaju nadzor na Sredozemnom moru.⁹ Iz svojih gradova na levantskoj obali plovili su čitavim Sredozemljem, pa čak i izvan njega. Osnovani su brojne kolonije, čuvenu Kartagu, ali i Tanger, Malagu, Palermo, Marseille i dr. Zahvaljujući pomorstvu i razgranatoj trgovini vladali su više od hiljadu godina Sredozemnim morem. Grci su na ruševinama stare egejske civilizacije izgradili svoju, Helensku koja počinje novi kulturni ciklus Sredozemlja. Takođe su izvrsni pomorci i osnivači mnogih kolonija po cijelom Sredozemnom moru, uključujući i one na obalama Crnog mora. U Ateni i drugim grčkim gradovima su ostvarene brojne tekovine umjetnosti, književnosti, filozofije i nauke, koje su i danas od svjetskog značenja. Aleksandar Veliki Makedonski srušio je antičku Heladu ali je njene tekovine nadaleko proširio.

U 3. st. pr.n.e. javljaju se Rimljani, koji su se svladavanjem Kartage (246. pr.n.e. do 146. pr.n.e.) proširili duž sredozemnih obala. Mnogi se teoretičari slažu da je upravo s rimskim razdobljem otpočela zbiljska evropska istorija. U 2. st. nove ere Rimsko Carstvo¹⁰ je vladalo svim zemljama na obalama Sredozemnog mora, osim što nisu okružili Crno more. Rimljani su Sredozemno more nazivali Mare Nostrum (Naše more) i Mare Internum (Unutrašnje more). Često preuzimajući najbolje od onih koje su osvojili, Rimljani su preuzeli velik dio grčkog naslijeđa ali ostavili i vlastito golemo kulturno, političko-pravno, filozofsko, naučno i religijsko nasljeđe. Po mnogima je Rimsko razdoblje i njegovo nasljeđe trajno povezalo Sredozemlje u jednu cjelinu. Poznata je uloga rimskih cesta, no nesumnjivo je da Rimskog carstva ne bi bilo bez pomorstva. Uloga rimske mornarice u konstrukciji Carstva nagovještava sraslost tehničkog umijeća, brodogradnje i moreplovstva, i političkog poretka Carstva. Da Rimljani nisu naučili ploviti teško bi se Carstvo u tako proširenim granicama održavalo tako dugo. Rimsko je država dar Sredozemlja, a mogli bi domisliti da je i Sredozemlje dar Rima. Sredozemno

⁹ Feničani su dobili ime po ljubičastoj boji koju su proizvodili. Grci su ih nazvali Phoiniki - Φοίνικες ili ljubičasti. Malo je poznato o Feničanima. Nađeno je nekoliko njihovih natpisa. Bili su odlične knjigovođe. Zna se da su imali svoju književnost ali njihove knjige nisu opstale. Oni sebe nisu zvali Feničanima, već Kenaani (Kinaani) ili Sidoncima, po Sidonu, jednom od njihova dva najvažnija grada, koji je ležao sjeverno od Tira.

¹⁰ Rimsko Carstvo je uobičajeni naziv za rimsku državu nakon što ju je preustrojio Oktavijan August prije Krista.

more s okolnim predjelima bilo je geografska cjelina, pozornica događanja gotovo 500 godišnje vladavine Rima. Velikim društveno-političkim previranjima u 4. st.n.e. raspalo se Rimsko Carstvo na zapadni i istočni dio.¹¹

Prodor Arapa tokom 7. i 8. stoljeća uslovalo je još veće promjene u Sredozemlju, budući da su Arapi prekinuli prometne i trgovačke veze između južnih i sjevernih luka te srušili političko jedinstvo Bizanta.¹² Na Sredozemlju su nastala tri kulturna kruga: romanski, bizantski i arapski. Od 12. st. do 15. st. sredozemna trgovačka središta poput Venecije, Genove, Pise, Barcelone i dr. vežu Evropu i Aziju svojim brodovskim flotama. Od 14. do 19. st. u istočnom Sredozemlju prevlast drže Turci, što je imalo negativne posljedice u razvoju sredozemnih država; tome je pridonijelo otkrivanje Amerike i novog pomorskog puta za Indiju.

1.3. Savremeno Sredozemlje - savremena kultura Mediterana

Prokopavanjem Sueckog kanala¹³ (1869.) počinje nova etapa u značenju Sredozemnog mora koje postaje glavni posrednik u prometu između luka na Atlantskom okeanu s lukama na Indijskom okeanu. Slijedećih stotinjak godina Sredozemljem prolazi jedna od najprometnijih pomorskih veza svijeta. Suecki kanal zatvoren je tokom Arapsko-Izraelskog rata iz 1967. Ponovno je otvoren 1975., no u međuvremenu izgrađeni golemi supertankerovi više ne mogu prolaziti njime. Tijekom 1970-ih onečišćenje Sredozemnog mora postalo je ozbiljan problem. Otpad, industrijske otpadne vode, nafta, pesticidi i kanalizacijske vode jako su zagadile more uz obale koje je zahvatio proces litoralizacije – preseljenja stanovništva i djelatnosti na obale. Većina sredozemnih zemalja potpisala je 1976. sporazum o smanjenju zagađenja Sredozemnog mora i od tada

¹¹ F., Braudel, (1998), Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II, I–II, Zagreb, Where does the Mediterranean Begin? Mediterranean Anthropology from Local Perspectives (tematski broj), Narodna umjetnost, (1999), str. 145.

¹² Bizanti (Bisanti, Bisantius, Bysantius, Bižanti), kotorska plemićka porodica. Dala više pojedinaca koji su se istaknuli kao, književnici, pomorci, vojnici, pravnici i prelati.

¹³ Suecki kanal je vještački kanal dužine 163 km između Sredozemnog i Crvenog mora, koji razdvaja afrički od azijskog kontinenta i zbog toga je najbliža pomorska veza između zapadne i istočne Zemljine hemisfere. Velika strateška važnost Sueckog kanala za Zapad postaje još jasnija u svijetlu činjenice da je najvažniji tankerski plovni put za snabdjevanje Evrope bliskoistočnom naftom. Moderni Suecki kanal je otvoren 1869. Projektovao ga je francuski inženjer Ferdinand de Lesseps.

se provodi niz projekata kojima se nastoji smanjiti zagađenje i poboljšati kvalitet morske vode. Sredozemno more nema značenje svjetski važnog ribolovnog područja, no važan je izvor hrane stanovnicima Sredozemlja. Daleko najvažnija je uloga Sredozemlja kao svjetski najznačajnijeg prijamnog turističkog područja. Sredozemlje privlači prirodnom ljepotom i bogatim kulturno-istorijskim nasljeđem milijone turista iz Evrope i svijeta svake godine.

1.4. Opšti podaci o Sredozemnom moru

Sredozemno more sastavni je dio Atlantskoga okeana, s kojim je ostvarena prirodna veza preko Gibraltarskih vrata, odnosno tamošnjeg podmorskog praga – Gibraltarskog praga. Sredozemno more pruža se od Gibraltarskih vrata na zapadu do najistočnijeg mjesta Crnog mora u dužini od 3860 km, a najveća mu je podnevnička širina (sjever – jug) između Hrvatske i Libije iznosi 1750 km. Prostire se na oko 3 milijona četvornih kilometara i zaprema gotovo 4,4 milijona prostornih kilometara. Najveća mu je dubina 5121 m. Razmjerno je razvedeno more s više većih i mnoštvo manjih poluostrva i ostrva. Dubina svih obala u Sredozemnom moru iznosi približno 38,5 hiljada kilometara, od čega na kopnene obale otpada 25,2 hiljada kilometara, a na ostrva 13,3 hiljade kilometara. Mesinskim i Sicilskim prolazom, odnosno pragom Aventure između ostrva Sicilije i Tunisa povlači se granica između zapadnog i istočnog dijela Sredozemnog mora. (konvencionalno je to crta koja spaja rt Paci na obali Kalabrije i rt Peloro na Siciliji, zatim prati sjevernu obalu Sicilije do rta Lilibeo na zapadnoj obali Sicilije od kojeg se spaja na rt At-Tib ili Bon u Tunisu). Zapadni dio Sredozemnog mora je manji (oko 821,6 hiljada četvornih kilometara), manje razvedenih obala, plići i mirnijeg reljefa dna. Istočni, veći i dublji dio Sredozemnog mora prostire se na 2144,3 hiljade četvornih kilometara, obale (posebno Evroazijske) su razvedene, a reljef dna živ.¹⁴

1.5. Države koje izlaze na Sredozemno more

¹⁴ P., Horden i N., Purcell, (2001), *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, Oxford–Malden, str. 45-46.

Države koje izlaze na Sredozemno more su:¹⁵

- Albanija
- Alžir
- Bosna i Hercegovina
- Bugarska
- Cipar
- Crna Gora
- Egipat
- Francuska
- Grčka
- Gruzija
- Hrvatska
- Italija
- Izrael
- Libanon
- Libija
- Malta
- Maroko
- Monako
- Rumunija
- Rusija
- Sirija
- Slovenija
- Srbija
- Španija
- Tunis
- Turska

¹⁵ Iako nemaju direktan izlazak na more, UNESCO spominje i pojedine zemlje (koje smo ovdje naveli), kao zemlje Sredozemlja. Kriterijumi su, da se one nalaze u regionu, da gravitiraju tom području ili su kulturom, istorijom i tradicijom vezane za to područje.

- Ukrajina

III KULTURA I CIVILIZACIJA U KONTEKSTU MEDITERANSKE KULTURE

1. Pojam i opšte karakteristike kulture i civilizacije

Nesumnjivo je da je kultura jedna od najbitnijih ako ne i najbitnija karakteristika čovjeka i ljudskog društva uopšte. To je tim više jasno pošto ni jedna druga vrsta ne posjeduje kulturu. Isto je tako jasno da kultura može da dođe do izražaja tek onda ako se pojedinac posmatra s obzirom na društvenu cjelinu i u njihovoj uzajamnoj međuvezi. To nipošto ne znači da kultura i kulturne pojave ne sadrže komponentu individualnosti pojedine ličnosti, već da je kultura u cjelini i po svome smislu bitan društveni fenomen.¹⁶

Svako društvo ima svoju kulturu. Kultura je bitna društvena pojava, nju stvara ljudsko društvo. Apsolutno nekulturnog društva nema, ona je njegov specifični element. Kultura, kulturni procesi i tekovine čine osnovnu pojavu svakog društva. Ljudsko društvo se razlikuje od prirode kulturom. U životinja nema kulture; životinja se stoga ne ponaša na kulturnan način, nego na prirodan način. Kultura obuhvata bazu i nadgradnju društva.¹⁷

Prema Marksus kultura pripada nadgradnji, ali ona tako izražava i stanje društvenih odnosa i materijalnih uslova proizvodnje. Društvo se sastoji iz svega onog što su njegovi članovi stvorili u toku njegove istorije, počev od najjednostavnijih oruđa za rad, preko savršenijih sredstava i proizvoda, zatim tekovina nauke i umjetnosti, do moralnih i drugih društvenih normi i vrijednosti koje se cijene u datom društvu. Misli, postupci, međusobno ophođenje sve to spada u kulturu.¹⁸

¹⁶ Dragičević, Š., Milena & Stojković, Branimir, (2000), *Kultura: menadžment, animacija*, Clio, Beograd, str. 89-90.

¹⁷ Miljević, M., (2008), *Poslovna etika i komuniciranje*, Univerzitet Singidunum, Beograd, str. 6.

¹⁸ Kroeber, K., (1963, 1952), *Famous Culture*, „*A Critical Review of Concepts and Definitions*“ str. 128.

Ovako široko opisano značenje kulture i naglašena važnost kulture sa aspekta društvenih pojava, naveli su neke sociologe da nauku o društvu (sociologiju) poistovijete sa naukom o kulturi (kulturologijom).¹⁹

1.1. Kultura i čovjek

Kultura je svijet čovjeka. Ona se iskazuje u jedinstvu tog svijeta. Njome se čovjek odvaja od divljaštva u sebi i prirodi. Jedinstvo je vrijednosti očovječenja pojedinca i njegovog svijeta.

Kultura ispoljava čovjekovu djelatnost, odnosno ponašanje. U jednom smislu, kultura se može shvatiti kao regulator ljudske djelatnosti. Kulturno ponašanje je svjesno ponašanje s određenim smislom za subjekat. Sposobnost dobrog govora je najviše prirodni dar, pored kojeg je neophodno unaprijeđivanje kulture izražavanja i izgrađivanje ličnog stila putem teorijskog izučavanja i praktičnog vježbanja. Kultura izražavanja nije ništa drugo nego postupak odabira jezičkih znakova i govornih konstanti ali i usvajanje jezičkih normi. Treba napomenuti da su se protokom vremena formirali stručni jezički oblici kao što su: pravnički, naučni, književni, administrativni, akademski, arhaični, publicistički, neutralni itd. Sposobnost individualnog, kreativnog prilagođavanja jezika i govora potrebama prakse uključuje poštovanje jezičkih standarda ali i permanentno upotunjavanje terminoloških sistema.²⁰

Čovjek je kulturno biće, on živi kulturnim životom. Čovjek se ne ponaša kao prirodno kulturno biće, on ne živi prirodnim, nego kulturnim životom. Njegov život i djelatnost određeni su kulturom. Čovjek je postao kulturno biće samim tim što je društveno biće.²¹

1.2. Nastanak kulture (čovjek - Stvaralac kulture)

Engleski teoretičar Eduard Tajlor jasno je uočio da je kultura povezana sa čovjekom kao članom društvene zajednice - *izvan društva nema kulture!* Hajder je, pak,

¹⁹ Marušić, A., Mantić, M., (1967), „Sociologija“, Panorama, Zagreb, str. 167.

²⁰ Mašić, B., Lončarević, R., Đorđević, B, J., (2007), *op.cit.*, str. 304.

²¹ Friedemann, S.T., (2001), *Kako međusobno razgovaramo-smetnje i razjašnjenja*, Erudita, str. 134.

odredio kulturu kao "drugu prirodu", a čovjeka kao jedno živo biće u prirodi koje stvara kulturu i koje nije u stanju da zasnuje svoj život bez kulture. Dakle, dok su sva ostala bića, prije svega, prirodna bića, čovjek je istovremeno i prirodno i društveno biće. Zbog toga se, da bi se jasnije odredio pojam kulture, neizbježno nameće pitanje: *šta je čovjek, kakvo je to biće koje jedino stvara kulturu?*²²

Određujući dvostranu prirodu čovjeka, kao *prirodnog i društvenog bića*, kao *fizičkog i duhovnog*, uočavamo da se i cjelokupan razvoj društva od ranih vremena odvijao u tom prostoru između:

- a. *fizičkog* osvajanja prirode radi čovjekovog fizičkog opstanka i
- b. *duhovnog* napora kojim je stvarao alatke, ali i legende i vjerovanja, sa jasnim ciljem da olakša svoj opstanak i preduprijedi svakodnevne nedaće, da se odbrani od neizbježnih katastrofa, od neukrotive i ćudljive prirode.

Termin *kultura* latinskog je porijekla (*cultus - gajenje, obrada polja*) i govori o iskonskoj čovjekovoj vezanosti za prirodu, za obradu polja. I danas se još u jeziku susreće termin *poljoprivredna kultura*. Ovaj termin je među prvima upotrebio rimski filozof Ciceron, ali se vremenom izraz sve više počeo koristiti i za označavanje "*kulture duha*", u smislu obrazovanja, obrade duha. I upravo ova dva pojma: *poljoprivredna kultura i duhovna kultura* ili *kultura duha*, osim što su usko povezana, ukazuju i na faze kroz koje je prošao čovjek u svom razvitku:²³

- a. faza u kojoj je ljudsko biće bilo znatnije oslonjeno na *prirodu*, i
- b. ona druga, u kojoj su porasle njegove *duhovne moći*, i u kojoj se ispoljila premoć čovjeka nad prirodom.

Posledica oslobađanja od neposredne vezanosti za prirodu bilo je stvaranje tzv. druge prirode ili *kulture*. Ako je *cultus*, tj. *kultura*, doista bila vezana za *obradu polja*, onda nimalo ne iznenađuje činjenica da je upravo prvobitni oblik vjerovanja sadržan u

²² Jelinčić, D.A. (2008), "*Abeceda kulturnog turizma*", Intermedia, Zagreb, str. 28.

²³ Marušić, A., Mantić M., (1967), „*Sociologija*“, Panorama, Zagreb, str. 169.

pojmu *kulta* (*culta*). Jer, *kult* znači obožavanje ili obogotvoravanje pojedine životinje ili biljke, od kojih je zavisio čovjekov opstanak proistekao upravo iz ovog životnog iskustva: kao i danas, kada se kaže "kult zvijezda", misli se na obožavanje ili obogotvorenje npr. filmske dive Brižit Bardo, Sofije Loren. Njihovi poklonici bili su spremni da ih uzdižu i veličaju, smatrajući ih, bezmalo, božanstvom. Iz ovoga se dobro može uočiti prvobitna *trojedinstvena* veza: *cultus-obrađa polja-kultura*, kao i to da su začeci kulture bili vezani upravo za *kult prirode*.

Mogli bismo, na samom početku, uslovno odrediti pojam kulture: ona obuhvata čovjekovo svjesno i plansko preobraženje prirode, ali i stvaranje duhovnih vrijednosti kojima se potvrđuje njegov specifičan položaj u svijetu.

2. Definicija kulture

Među brojnim definicijama kulture koje možemo susresti u redovima građanskih teoretičara, postoji čitav niz pogrešaka koje ih čine neprihvatljivim sa jednog strožijeg naučnog i kritičkog stanovišta, mada gotovo svaka od njih uzima u obzir po neki ili veći broj elemenata, koji su zaista od značaja za definisanje pojma kulture. Stoga se pristupilo razvoju jedne integralne definicije kulture sa sociološkog stanovišta, koja bi prevazišla bitne nedostatke građanskih teoretičara kulture.²⁴

Ta integralna definicija pod kulturom podrazumijeva skup svih onih procesa, promjena i tvorevina, koje su nastale kao posljedica materijalne i duhovne intervencije ljudske vrste (u prirodi, društvu i mišljenju). A osnovni smisao kulture sastoji se u tome da olakša održanje, produženje i napredak ljudske vrste.

Prednosti ovakve definicije kulture su slijedeće:

- pomoću nje se pojam kulture obuhvata tako da podrazumijeva kako materijalnu tako i duhovnu kulturu
- kultura se na ovaj način razumije kao *istorijska i dinamička*, dakle, razvojna kategorija koja treba da se izučava s obzirom na vremenske i prostorne promjene.

²⁴ Nikić S., (2015) „Kultura Mediterana“, Tivat, str. 2.

- ovakvom se definicijom iz pojma kulture isključuju svi oni procesi i tvorevine koji nemaju za cilj ili ne doprinose, bez obzira na cilj, olakšanje održanja, produženja i napretka ljudske vrste. Dabome, da se onda mogu razlikovati pojmovi kulture u užem i širem smislu. Jer, ponekad se govoreći o kulturi misli i na pojave koje su direktno i neposredno nekulturne. A pošto su olakšanje održanja, produženja i napretka ljudske vrste bitni atributi kulture to su oni istovremeno i oni humanistički momenti odnosno kriterijumi na osnovu kojih se izvjesne pojave i postupci mogu kulturno vrijednovati odnosno procjenjivati kao manje ili više kulturni ili nekulturni. U tom svjetlu sve one pojave kao što su privređivanje, unaprijeđenje proizvodnje, održavanje i poboljšanje zdravlja kao neophodnog uslova za povećanu i poboljšanu proizvodnju, tehnička i naučna otkrića i umjetnička djelatnost, moraju biti pozitivno kvalifikovane kao kulturne činjenice sa stanovišta društva u cjelini. I obrnuto: moraju biti negativno ocijenjene kao nekulturne ili antikulturne sve one pojave koje se suprotstavljaju osnovnim interesima i potrebama održanja, reprodukcije i napretka ljudskih društava (kao recimo: usavršavanje, konstrukcija i naročito upotreba oružja u osvajačke, porobljivačke i razorne svrhe, zločini protiv fizičkog integriteta ljudi, kočenje ekonomskog razvoja, društvenih, političkih i svih ostalih ljudskih sloboda). Mi, na primjer, smatramo da je kult pažnje prema djetetu, bolesniku, ženi, starom čovjeku, invalidu - stvar kulture, jer se na taj način olakšava život i egzistencija onim članovima ljudskog društva koji po svojim prirodnim, fizičkim i zdravstvenim odlikama nemaju iste šanse za život. Ili mi smatramo njegovanje higijenskih navika odlikama kulturnog čovjeka zato što se na taj način pojedinac čuva od infekcije, a time se takođe sprječava infekcija i ostalih članova zajednice sa kojima taj pojedinac dolazi u dodir.
- ovom se definicijom naročito ističe uloga rada, a posebno svjesnog rada za kulturni razvoj čovječanstva i stvaranje povoljnijih uslova za život.

Kao jedinstvena društvena pojava, kultura u najširem smislu označava skup cjelokupnih dostignuća čovjeka. Uključuje u sebe sve načine ljudske aktivnosti, sve forme društvenog života. Kultura obuhvata cjelokupno ljudsko znanje i načine ponašanja,

sve tekovine koje je čovjek proizveo svojom materijalnom i duhovnom djelatnošću. U kulturu spada sve duhovno i materijalno stvaralaštvo, sve tekovine duhovne i materijalne prirode, vrijednosti i načini ponašanja. Zapravo, sve ono što nije gola i sirova priroda, sve ono što je čovjek preobrazio svojom svjesnom djelatnošću spada u kulturu. Kultura se tako može odrediti kao antiteza prirodi. Najkraće proizilazi da je kultura sve ono po čemu se čovjek razlikuje od životinje.²⁵

U užem smislu, koji preovlađuje u svakidašnjem govoru, riječ kultura označava samo tzv. duhovnu kulturu, ono što se marksističkim jezikom označava kao oblici društvene svijesti.²⁶ Znanja i vrijednosti, vjerovanja, običaji, umjetnička djela, standardi ponašanja, naučna i filozofska saznanja i ideologija pripadaju kulturi. Ovome neki sociolozi dodaju i norme ponašanja. Ovakvo shvatanje kulture ušlo je u upotrebu iz njemačke klasične filozofije.²⁷

Ukratko, kulturu čini ukupnost predmetnih i duhovnih dobara što ih je stvorio čovjek u svojoj istorijsko-društvenoj praksi.

3. Zjednička obiležja ljudske kulture na Mediteranu

Kulturne tvorevine su svjesne tvorevine (za razliku od životinjskih). Kultura je izraz čovjekova stvaralaštva u društvu. Imajući svoj osnovni izvor u ljudskom radu, ona ima prije svega radno-stvaralački karakter. Na području kulture najviše dolazi do izražaja stvaralačka priroda i način njegovog učestvovanja u društvenom životu. Čovjek kao svjesni tvorac, stvara u društvu nešto novo. On je otkrio niz veza među pojmovima, niz djelatnosti.

Naročita je karakteristika kulture njena društvenost. Oblikovana u ljudskom zajedništvu, kultura nastaje prožimanjem djelatnosti kojom pojedinci preobražavaju prirodu i izgrađuju bolje uslove opstanka. Kultura i njene tvorevine stoje u neposrednoj vezi s društvenom podjelom rada i stratifikacijom društvenih klasa, slojeva i zanimanja.

²⁵ Umberto, E., (1973.), *Kultura, Informacija, Komunikacija*, Nolit, Beograd, str. 237.

²⁶ Marušić, A., Mantić M., (1967), „*Sociologija*“, Panorama, Zagreb, str. 170.

²⁷ Šušnjić, Dj., (2008), *Metodologija – kritika nauke*, Čigoja – Beograd, str. 223.

Kultura se javlja kao društvena tvorevina, koja čovjeka oprema i osposobljuje za problemske životne situacije.²⁸

Kao cjelokupnost proizvodnih društvenih dobara i vrijednosti, kultura se prenosi s generacije na generaciju putem učenja i vaspitanja, pri čemu često nove generacije unose i dodaju nove vrijednosti.

Prema tome, mediteranska kultura ima izvjestan kontinuitet tj. kultura jednog društva kroz njegovu istoriju ima sposobnost da je buduće generacije na svoj način asimiliraju. Elementi starih kultura se asimiliraju i dalje ugrađuju u novu kulturu. Ona je jedan oblik društvene naslednosti.

Kulturne pojave su povezane. Nastala je kada je nastao čovjek kao primat koji može da stvara i upotrebljava simbole. Nastala je prije nekoliko miliona godina, kada je čovjek prvi put počeo da upotrebljava artikulisani govor, a onda je nastavila da se razvija do danas. Vrhunac kulturnog razvoja u Egiptu, Mesopotamiji, Indiji i Kini bio je dostignut hiljadu godina prije Hrista, u nekim slučajevima i znatno ranije. Iz kulture istorije znamo da kulture propadaju i iščezavaju, veoma često sa rasama, plemenima i narodima koji su njihovi nosioci.²⁹

Evidentno je da kultura ima nacionalni i klasni karakter. Nacionalnu kulturu sačinjavaju istorijske tradicije, moral, običaji, nauka, umjetnost, opšte stvaralaštvo jednog naroda. U specifičnom sklopu kulture jednog naroda, ostvaruju se i preobražavaju opšte kulturne vrijednosti. U istoj etapi razvoja moguće je evidentirati postojanje paralelnih nacionalnih i internacionalnih kultura, npr. kultura pojedinih evropskih naroda i evropska kultura.

U klasnom društvu kultura ima klasni karakter. Dakle, u svakoj naciji, koja je klasno podvojena, možemo govoriti o dvjema kulturama. Klasni karakter kulture ispoljava se na različite načine, počev od toga ko učestvuje u stvaranju kulturnih dobara, zatim kakve ideje i shvatanja ona izražavaju, do toga ko se ovim dobrima koristi. Jedna

²⁸ Stanojević, Zečević ,O., (2008), „*Kulturne relacije*“, Evropski univerzitet, Beograd, str. 244.

²⁹ Ibid., str. 247.

od najvažnijih karakteristika klasnog karaktera kulture sastoji se u činjenici da proizvodi duhovne kulture (nauka, umjetnost, filozofija itd.) nisu dostupni potlačenim klasama.³⁰

4. Osnove kulture na Mediteranu

Kultura ima svoju zajedničku osnovu u radu i stvaralaštvu. Ona je ljudska tekovina, rezultat stvaralačke djelatnosti pojedinca. Kada umjetnik proizvodi jedno umjetničko djelo, on teži da zadovolji ljudske potrebe za lijepim, za umjetničkim istraživanjem stvarnosti. Kada filozof stvara pogled na svijet, on takođe zadovoljava ljudsku potrebu za određenom vrstom ljudskog saznanja.³¹

Kultura je proizvod rada, odnosno proizvod čovjekove materijalne i duhovne djelatnosti. Ona je u suštini prerađena priroda, do koje je došlo pomoću radnih operacija čovjeka i predstavlja sintezu cjelokupnog dosadašnjeg ljudskog rada.

Engels je istakao osobitu vrijednost rada u oblikovanju kulture: preobražavajući prirodu radom, čovjek se kultivira, očovječuje. Istodobno, kao proces ljudske samoizgradnje, čovjek preobražava i samu prirodu.³²

Pored ljudskog rada, kultura se temelji i na ekonomskim, geografskim, biološkim, opšt društvenim i posebnim faktorima.

5. Uloga kulture na Mediteranu

Kultura kao cjelina služi potrebama čovjeka kao vrste. Ona je neophodna komponenta mediteranskog društva; bitno utiče na karakter i kvalitet društvenih odnosa na Mediteranu, na društvo u cjelini. Bez kulture nema humanizma. Kultura pomaže čovjeku tj. ona mu olakšava život i čini ga punijim i ljepšim.

³⁰ Stanojević, Zečević, O., op. cit., str. 328.

³¹ Šušnjić, Dj., (2008), Metodologija – kritika nauke, Čigoja – Beograd, str. 224.

³² Stupar, M., (2011), *Filozofija politike: antičko i moderno shvatanje političke zajednice*, Beograd: IFDT/IP Filip Višnjić.

Svaka kultura mora da zadovolji biološki sistem potreba. Kultura oblikuje modele ljudskih navika; osvještuje i upravlja nagonским elementima životnosti. Na taj način odvija se proces očovječenja.

Kultura može da ima i posebne funkcije: saznavnu, estetsku, jezičku ili neku drugu funkciju. U svim klasnim društvima kultura je bila znak raspoznavanja, elemenat diferencijacije i prestiža. Ona može imati i ritualnu funkciju.

Određena pravila i standardi zahtjeva i nameće vrijeme u kome živimo susreti sa različitim ljudima, kulturama, narodima, kao i učestalost kontakata sa medijima. Dakle, ovdje možemo naglasiti i karakteristike običaja u poslovnom komuniciranju. To je vrlo stara praksa koju srećemo u najranijim vremenima. Ti običaji su nam toliko prešli u naviku da u savremeno doba uopšte i ne razmišljamo o tome. Mi to činimo spontano jer to valja i priliči, mi to sve činimo bez učešća svijesti i tako ti običaji prelaze u automatizam.³³

Ne treba posebno isticati razvijeno područje materijalno-tehničke kulture i korištenja njome. Kod nas je prevaziđena ideja o kulturi kao luksuzu, visokom i nedostižnom idealu.

6. CIVILIZACIJA

6.1. Pojam civilizacije

U 18. vijeku pojavio se još jedan izraz sa gotovo istovijetnim značenjem kao i termin *kultura*. To je pojam *civilizacija*. I ovaj termin ima svoje porijeklo u latinskom jeziku: *civis* - slobodan građanin, državljanin. Razlog za pojavu izraza *civilizacija* treba tražiti u naročitom stanju u svjetsko-istorijskim odnosima najmoćnijih evropskih država tog doba (Francuske, Engleske, Španije), sa jedne strane, i ekonomski nerazvijenih a prirodnim bogatstvom i sirovinama prebogatih regiona u Africi, Aziji, Južnoj Americi, Australiji. Evropske zemlje, u potrazi za sirovinama, osvajaju navedene kontinente u doba tzv. kolonizacije. Upravo izrazom *civilizacija* željela se napraviti odlučna razlika

³³ Nikić, S., (1990) Odabrana poglavlja iz socijalne etike, Kotor, , str. 44-45.

između evropskih *građanskih*, "civilizovanih" država i tzv. divljih primitivnih naroda na koje su Evropljani "naišli" u procesu kolonizacije.³⁴

Tako se pod izrazom *civilizacija* počeo označavati onaj oblik više etape društvenog razvoja nastao poslije epohe divljaštva i varvarstva. Civilizaciju odlikuje pronalazak pisma. "Civilizovani" narodi Evrope postavili su sebi zadatak da te "divlje narode" koje su kolonizovali prosvijete, da ih i u vjerskom smislu "preobrate". Riječ je o praksi kojom se drugim narodima na prinudan način nameće njima strani jezik, vjera, običaji. O tome svjedoči još i danas upotreba engleskog, francuskog i španskog jezika u mnogim dijelovima pomenutih kontinenata i zemalja.³⁵

7. Kultura i civilizacija na Mediteranu - i isto i različito

Postoje dva bitno različita tumačenja pojmova *kultura* i *civilizacija*.

- Kod francuskih i engleskih naučnika izrazi kultura i civilizacija imaju, uglavnom, istovjetno značenje. Oni su *sinonimi*. Dakle, obuhvataju sve tvorevine i vrijednosti ljudskog svijeta: i materijalne i simboličke; dakle, i *materijalnu kulturu* (oruđa, oružja, primjenjenu nauku i znanja, ekonomiju, zgrade za stanovanje) i *duhovnu kulturu* (umjetnost, filozofiju, jezik, religiju, moral).³⁶
- Nasuprot tome, u njemačkoj nauci o kulturi pravi se suštinska razlika između:
 - *kulture*, koja se ovdje tumači kao viša, *superiornija* oblast jednog naroda, i koja obuhvata samo više ili *duhovne oblike i vrijednosti* (umjetnost, nauku, filozofiju, religiju, jezik i moral) i
 - *civilizacije*, kao niže vrijednog sektora društvenog stvaralaštva, koju čine sredstva za proizvodnju, građevine, primijenjena nauka, tehnika i tehnologija.

³⁴ Hrvatski obrazovni portal Zbornica, Kulturno povjesne znamenitosti Hrvatske, www.zbornica.com, (pristupljeno: 02.10.2016.godine).

³⁵ Kindersli, D., (2008), Ilustrovana porodična enciklopedija, London, str. 324.

³⁶ Tomić, Z., (2000), *Komunikologija*, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 56.

Najkraće: *kultura* je duhovna i viša oblast, *civilizacija* je materijalna i niža sfera.

Duhovnu kulturu smo označili kao kulturu u užem značenju. U nju spadaju sva nematerijalna društvena dostignuća kojima ljudsko društvo raspolaže. U odnosu na materijalnu kulturu, duhovna kultura predstavlja onaj dio opšte kulture u kojoj se ljudski duh odnosi prema samom sebi. Ona predstavlja skup onih pojava u kojima se izražava iskustvo čovjeka (pronasci, umjetnost, filozofija, kritika itd.). Duhovna kultura obuhvata pretežno duhovno stvaralaštvo i duhovna dobra - čovjekovo iskustvo i znanje. Konkretnije, oblast duhovne kulture obuhvata: materijalne realnosti, društvene institucije, duhovna dobra, čovjekovo iskustvo, znanje, norme ponašanja, običaje i sve oblike društvene svijesti (religija, filozofija, nauka, umjetnost, moral itd.).³⁷

Materijalna kultura (civilizacija) obuhvata sredstva i produkte materijalnog stvaralaštva. U svom materijalnom obliku ona je prerađena priroda. Tu spadaju najobičniji predmeti svakodnevne upotrebe, velike materijalne građevine, nađeni materijalni ostaci civilizacije. Proizvodna sredstva i ostale materijalne tekovine obično se u literaturi označavaju terminom "civilizacija". Prema tome, civilizacija obuhvata sva tehnička sredstva i predmete materijalne proizvodnje.³⁸

Slika br. 1. Ajfelov Toranj, Pariz.

³⁷ Hrvatski obrazovni portal Zbornica, Kulturno povjesne znamenitosti Hrvatske, www.zbornica.com, (pristupljeno: 02.10.2016.godine).

³⁸ Isto, (pristupljeno: 05.10.2016.godine)

Pojmovno razlikovanje materijalne i duhovne kulture još ne znači da ove dvije oblasti ljudskog stvaralaštva nisu međusobno povezane i jedna drugoj nadređene, pri čemu materijalna proizvodnja ima odlučujući značaj. Podjela rada na intelektualni i manuelni uzrokovala je nenaučno shvaćanje da su proizvodi duhovne kulture samostalni, odvojeni od proizvodnje i proizvodnih odnosa i da se razvijaju po autonomnim zakonima. To je razlog odvajanja materijalne kulture od duhovne kulture suprostavljanja duhovne kulture civilizaciji.

Postoje, međutim, i noviji pokušaji razgraničavanja pojmova *kultura* i *civilizacija*. Kreber smatra da su *civilizacije* u načelu *nadnacionalne*, dok bi *kulture* bile *nacionalno* omeđene. To bi, naime, značilo da postoji "engleska", "francuska", "crnogorska" itd. kultura, ali da postoji, sa druge strane, *hrišćanska civilizacija*, kao nešto što je zajedničko svim evropskim nacionalnim kulturama. Moglo bi se u istom smislu govoriti i o vremenskim odijeljenim periodima, npr. o *srednjovjekovnoj civilizaciji*, i u tom okviru, o *vizantijskoj civilizaciji*. Za obadvije je, međutim karakterističan jedinstven teološki pogled na svijet. Isto tako, u Evropi period od 16. vijeka do danas mogao bi se odrediti kao *naučno-tehnička civilizacija*. Iz rečenog proizilazi da je *civilizacija veliki kulturni organizam* sastavljen od nekoliko nacionalnih kultura, koje često odlikuje i zajednički, *nacionalni* jezik koji se koristi u tzv. službenoj upotrebi. U katoličkim crkvama sve do 16. vijeka u službenoj upotrebi, dakle u bogoslužju (liturgiji), vladao je latinski, kao što je u pravoslavlju, na drugoj strani, bio staroslovenski, a dijelom i grčki jezik.

8. MEDITERAN (SREDOZEMLJE) U KONTEKSTU MEDITERANSKE KULTURE I CIVILIZACIJE

8.1. Opšti podaci o nastanku i razvoju kulture Mediterana

U ovom dijelu rada osvrnuću se na istorijski razvoj kulture i civilizacije mediteranskih država. Takođe, osvrnuću se i na određene činjenice i uticaj pojedinih država na mediteransku kulturu uopšte.

Slika br 2. Karta Mediterana, Abraham Ortelius, *Theatrum orbis terrarum*, Antwerpen, 1592.

Krajolik Sredozemlja ne čine samo obale i ostrva nego i dublja unutrašnjost, on obuhvata planine, visoravni i ravnice pet sredozemnih poluostrva (Iberski, Apeninski i Balkansko poluostrvo, Mala Azija i Sjeverna Afrika). Ostrva i poluostrva i skupine razbijaju cjelinu Sredozemlja i čine od njega »skup morâ« (Jonsko, Egejsko, Tirensko, Jadransko more i dr.).

Obale Sredozemlja udomile su mnoge kulture Staroga svijeta i antike – egipatsku, mikensku, feničku i etrusku, grčku, helenističku, rimsku. Ti su se narodi i društva Sredozemlja upisali u evropsku i svjetsku povijest mnogim otkrićima, izumima i uticajima (primjerice, alfabetsko pismo, sunčani kalendar, kovani novac, razvoj demokratije, prava i dr.), zato je »kolijevka civilizacije« dominantna metafora za Sredozemlje. Sredozemlje je i prvobitni okvir hrišćanstva, apostolskoga djelovanja i uspostave hrišćanske crkve, pa je zato hrišćanska komponenta kod sredozemnih naroda intenzivna u društvenoj, moralnoj, pravnoj i umjetničkoj sferi.³⁹

³⁹ P., Horden i N., Purcell, (2001), *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, Oxford–Malden, str. 64.

Od VII. v., prodiranjem Arapa na Mediteran (Mala Azija, Afrika, Ibersko poluostrvo), definiše se i islamski uticaj, koji su glavni stožeri Turci. Tokom ranoga srednjeg vijeka na sredozemne obale doseljavaju novi narodi (Vizigoti, Vandali, Langobardi, Avari, Slaveni), od VIII. st. razvija se Papina Država, na istočnom dijelu Mediterana cvjete bizantska civilizacija, a od X. do XIII. st. intenzivni su sukobi hrišćanskih snaga protiv muslimana (španski rekonkista, hrišćanski ratovi).

Od X. v. obnavljaju se trgovinke veze između Sredozemlja i zemalja Dalekog istoka, a glavni su nositelji tih veza lombardijski gradovi Venecija, Genova, Pisa i Milano. Mediteranski svijet obilježen je jakom urbanom komponentom: već je grčka kolonizacijom ostrva i obale od VII. st. pr. Hrista uspostavljeno specifično gradsko uređenje na cijelom sredozemnom prostoru, a grčki *polis*,⁴⁰ kao politički i društveni oblik, ostaće mediteranskom baštinom tokom cijele istorije.

Od XI. do XIV. v. na Sredozemlju traje doba gradova: postupno razvijaju gradsku autonomiju (vijeća, sudstvo, pravo), utvrđuju političko-društvenu strukturu (vlastela i pučani), intenziviraju pomorsku i trgovinsku djelatnost, a prati ih i porast broja stanovnika. Taj ekonomski i demografski rast obilježio je i sljedeća dva vijeka i pogodio poletu materijalnog života i svega što se na njemu zasnivalo, uključujući kulturu i umjetnost. Od XIV. do XVI. v. razdoblje je humanizma i renesanse, kulturnog preporoda koji se iz svoje jezgre, privredno uznapredovalih gradova sjeverne Italije (Firenca, Venecija), proširio na cijelo Sredozemlje i Evropu. Mediteranski gradovi razvijaju se tokom istorije u suodnosu s bližim i udaljenijim zaleđem. Iz planinskog i seoskog zaleđa regrutuje se radna snaga za grad i njegov uspon (kućna posluga, mornari i dr.), a poljoprivreda nužna je za funkcioniranje grada – za njegovu prehranu i trgovinu. Poljoprivredne kulture (pšenica, masline, loza) uzgajaju se na terasastim površinama ili

⁴⁰ Polis (grčki: πόλις) je grad odnosno grad-država helenskog svijeta. Antička Grčka je bila pretežno brdovita zemlja, ispresjecana rječnim dolinama i plodnim ravninama. Ovakav reljef uslovio je njenu političku rascjepkanost. Heleni nikada nisu stvorili jedinstvenu državu, već su živjeli u polisima, nezavisnim gradovima-državama. Prvi polisi pojavili su se u VIII vijeku prije nove ere i postali jezgra političkog i društvenog života Helade u potonjim vjekovima. Među najznačajnije se ubrajaju Sparta, Atina i Korint, osnovan na Istamskoj prevlaci, koja Peloponez spaja sa srednjom Grčkom.

melioriranim ravninama. Od kraja srednjeg vijeka intenzivnije se razvija i obrtnička⁴¹ djelatnost, koja se tokom XVI. v. strukturira kao rana industrijska proizvodnja s izvoznim proizvodima: Napolji, primjera radi, izvozi skupu i ekskluzivnu robu (čipka, nakit, svila i fine tkanine), a Venecija je poznata po tekstilnoj industriji (svila i visokokvalitetna vuneni proizvodi) i staklarstvu. Trgovina je ključan element ekonomije sredozemnih gradova: trguje se vunom, pšenicom, solju, pamukom, šećerom, svilom, mirodijama, lijekovima.

Tokom XV. i XVI. v. istaknuta je konjunktura veletrgovine na daleko u kojoj prednjači Venecija; izrazita je i trgovina sa zaleđem što, primjera radi, čini velik trgovinski udio mediteransku ekonomiju. O vještini trgovanja sredozemnih trgovaca svjedoči i podatak da je upravo na Sredozemlju razvijen model dvostrukog knjigovodstva.

Kao oblik ekonomije mediteranskih gradova sve je prisutnija i trgovina novcem (bankarstvo, mjenice, pomorska osiguranja, posudbe): Genova je, u drugoj polovini XVI. st. »najvažniji grad novca na svijetu«. ⁴² Ti ekonomski elementi »ranoga kapitalizma«, koji se javljaju već u XV. v., zajedno s drugim političkim i kulturnim mijenama, obilježavaju prelaz iz srednjeg vijeka u novi vijek. Pomorska trgovina (razmjena, prevoz, preprodaja) podupreta je jakom flotom i mrežom konzulata i ambasadora na Mediteranu, u Osmanskom Carstvu⁴³ i Evropi, okosnica je razvoja mediteranskih gradova. Mediteran je do XV. v. bio »hrišćansko jezero«, tada jača turska pomorska flota, a u XVI. v., u doba Sulejmana II. Zakonodavca, osvajaju istočne i južne obale. Na zapadnoj strani Mediteranskoga bazena druga je jaka teritorijalna država, katolička Španija, u prvoj polovini XVI. v. pod vođstvom Habsburgovca Karla V. Kritični katolički i muslimanski

⁴¹ Hrvatski pojam koji označava začetak razvoja industrijske revolucije.

⁴² Braudel, F., (1998), „Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II“, Antibarbarus, str. 1.

⁴³ "Osmanlijska država," ili *Osmanli Imperatorluğu*, "Osmanlijsko carstvo", bilo je imperijalna snaga, smještena na obodu Sredozemnog mora, trajajući od 1288. do 1922. Na vrhuncu moći, tokom 16. vijeka, ovo carstvo je obuhvatalo Anadoliju, Bliski Istok, dijelove Sjeverne Afrike, dobar dio jugoistočne Evrope, i na sjever sve do Kavkaza. Carstvo je obuhvatalo oblast od oko 5,2 miliona km², mada je dobar dio ovog bio pod indirektnom kontrolom centralne vlade. Carstvo je bilo smješteno napola između Istoka i Zapada, tako da je tokom svog 600-godišnjeg postojanja bilo u međusobnom odnosu sa Istokom i sa Zapadom.

sukob dogodio se 1571. u pomorskoj bitki kraj Lepanta, gdje su snage Svete lige (Španija, Venecija, papa) porazile tursku flotu. Tokom XVI. v. na Sredozemlju su sve prisutniji trgovinski brodovi sjevernjaka, Holandije i Engleske, koji će u XVII. v. preuzeti od sredozemnih naroda trgovinu, razmjenu i dobit prema Indijskom okeanu i prema Evropi. Ta činjenica, zajedno s prethodnim osvajanjem Novoga svijeta krajem XV. v. i počecima izgradnje kolonijalnoga svijeta, što će zanimanje okrenuti prema okeanima, ključne su istorijske činjenice za objašnjenje dekadencije Mediterana od XVII. v.

9. ŠPANIJA - RAZVOJ, OPŠTE KARAKTERISTIKE I UTICAJ ŠPANSKE KULTURE NA KULTURU MEDITERANA

Slika br. 3. Sagrada familia, Barselona⁴⁴

Sagrada Familija je čuveno remek-djelo Antonija Gaudija. Nalazi se u Barseloni i važi za najposjećeniju turističku atrakciju Španije. Gradnja ove katedrale započeta je 1882. godine, a plan je da se završi 2025. godine. Sagrada Familija je rimokatolička bazilika do

⁴⁴ Izvor: www.google.com, (pristupljeno: 29.09.2016.godine)

sad urađena u gotičkom stilu. Iako njena gradnja još uvijek traje, upisana je na UNESCO-v spisak svjetske baštine.

9.1. Kulturne teme (umjetnost, sport i hrana)

Španija važi za jednu od najljepših zemalja Evrope, koju godišnje posjeti preko 50 miliona turista. Burna istorija i preplitanje različitih kultura na njenoj teritoriji, ostavili su za sobom brojne antičke spomenike, srednjovekovne hramove i palate, građevine iz rimskog perioda.

Kraljevska palata je zvanična rezidencija španske kraljevske porodice u Madridu, ali se koristi samo za državne ceremonije. Sagrađena je između 1738. i 1755. godine. Kraljevska palata prostire se na površini od 135.000 m², i ima 2.800 soba. Po površini je najveća palata Evrope. U Kordobi se nalazi jedan od najveličanstvenijih spomenika islamske umjetnosti, Velika Abdar-Rahmanova džamija, građena od 785. do 987. godine. Nekada je bila najveća džamija Španije, a danas je glavna katedrala španske nadbiskupije Kordoba.

El Escorial je istorijska rezidencija kraljeva Španije, koji danas služi kao manastir, kraljevska palata, muzej i škola. Sastoji se od dva kompleksa velike istorijske i kulturne važnosti: El Real Monasterio de El Escorial i La Granjilla de La Fresneda. 1984. godine El Escorial je upisan na UNESCO-v spisak svjetske baštine, popularna je turistička destinacija koju godišnje posjeti više od 500.000 posjetilaca.⁴⁵

Brojni veliki slikari su živjeli u Španiji. Među najpoznatijima su El Greko, Velaskez, Francisko Goja, Salvador Dali, Pablo Pikaso.⁴⁶

Antonio Gaudi, bio je najpoznatiji i najneobičniji arhitekta 20. vijeka koji je uljepšao Barselonu.

Muzika je oduvjek smatrana važnim izrazom španske kulture. Poznato je više od 1.000 različitih plesova.

Za Špance je svakako najveće uzbuđenje upravo u fudbalu, koji im privlači najviše pažnje. Fudbalsko prvenstvo Španije je poznato kao jedno od najatraktivnijih

⁴⁵ Arnold, Matthew (1998), "Culture and Anarchy", u: Storey (1998b), str. 7-12.

⁴⁶ Ibid., str. 252-253.

nacionalnih prvenstava. Najpoznatiji klubovi su Barcelona i Real Madrid, koji istovremeno predstavljaju nepomirljive rivale, čije suparništvo nadmašuje fudbalske okvire.

Borba bikova, odnosno poznata Korida, predstavlja jednu od najpoznatijih španskih tradicija u svijetu. Korida se sastoji od šest borbi koje traju tačno dva sata i počinje u pet sati poslije podne. U koridi učestvuje šest bikova i tri toreadora. Svečanost počinje tako što toreador izvodi pokrete kratkim ogrtačem, provjeravajući žustrinu bika, a zatim slijedi prva borba sa bikom koja je podijeljena u tri dijela. U prvom dijelu programa izlazi pikador, sa ciljem da izmori bika i da mu zada tri uboda kopljem. U drugom dijelu dolaze banderiljeri, sa ciljem da zabiju tri para banderilja biku u vrat. U trećem dijelu, ujedno i posljednjem dijelu programa, toreador zadaje konačni udarac već izmorenom i razdraženom biku.

Ako vještina, umijeće i pokreti toreadora zadovolje zahtjevnu publiku, ona ga svo vrijeme frenetično prati aplauzom uzvikujući Ole.⁴⁷

Kuhinja španije važi za jednu od najboljih u svijetu. Ovdje nije riječ samo o jednoj nacionalnoj kuhinji već o više regionalnih kuhinja. Tradicionalno špansko jelo je paelja koju svaka porodica priprema na svoj način, po nekom svom jedinstvenom receptu koji sebično čuva od drugih. Ne postoji Španac koji ne umije da spremi ovo jelo kao i tortilju i čuveni ćuros.⁴⁸ Najpoznatija njihova pića su raznovrsna vina i piva kao i karakteristična sangrija.

9.2. Kulturne relacije

U Španiji je porodica uvijek na prvom mjestu. Pošto mnogi poslovni ljudi u Španiji govore engleski jezik, poslovna saradnja je lako ostvariva i uspostavljanje poslovnih poznanstava se najčešće obavlja tokom obroka. Pregovori su dugački i studiozni i zahtijevaju strpljenje. Jako su srdačni u komunikaciji i izuzetno drže do svojih stavova i jako teško mijenjaju svoje mišljenje. Ponos i čast su im jako bitni i loše stvari uvijek nastoje da saopšte sa pažljivo odabranim riječima.

⁴⁷ Ibid., str. 285.

⁴⁸ Ibid., str. 286.

Kako bi ostvarili što bolje odnose sa Špancima, potrebno je pričati sa njima o španskoj tradiciji, flamenku⁴⁹, putovanjima, sportu i porodici. Veoma su humani i veoma su osjetljivi.

9.3. Moderna španska kultura

Španija odjednom počinje da izvozi kulturu. Mada smrt generala Fransiska Franka 1975. godine nije donijela radikalni zaokret u književnosti i umjetnosti, kako su predviđali mnogi analitičari španske kulture, ne treba sumnjati da se zaista promijenila koncepcijska predstava Španije u njenim očima i očima svijeta. Politička i istorijska stvarnost poznata kao „Tranzicija“ udaljila je Španiju od slike zaostale, pomalo nespretno zemlje, i približila je novom imidžu jednog modernog, demokratskog, odvažnog i vitalnog kulturnog centra.

Frankova turistička industrija je godinama prodavala Španiju kao „drugačiju“, što je ona zaista i bila, ali ne onako kako su državni funkcioneri mislili da će je doživljavati. Španija, koja se polako vraćala u međunarodnu zajednicu nacija poslije razornog Građanskog rata (1936-1939) i represivnog razdoblja Frankove diktature (1939-1975) bila je drugačija jer politički nije držala korak sa brzim ulaskom preostataka Evrope u moderni svijet a moderne nacije-države smatrale su je parijom. Španija je ostala nedostupna mnogobrojnim internacionalnim uticajima i ponosno je isticala svoju „različitost“ prikazujući ono što Ketlin Vernon⁵⁰ u svom eseju i naziva *espanoladama*, to jest, već izlizane, tradicijom opterećene predstave *flamenko* djevojki, temperamentnih mušaraca, sunčanih plaža i kao izvajanih predjela.

10. ŠPANSKI SLIKARI I UTICAJ SLIKARSTVA NA KULTURU MEDITERANA

Španska kultura je naslijeđe i mješavina uticaja velikog broja nacija i naroda koji su kroz istoriju naseljavali njenu teritoriju. Svoje korjene hronološki ima u iberijskoj,

⁴⁹ **Flamenko** (španski *Flamenco*) je španski muzički žanr kojeg karakterišu snažan, ritmički ton (*toque*), popraćen podjednako izražajnom pjesmom (*cante*) i koji se često izvodi zajedno s jednako strastvenim stilom plesa kojeg karakteriše snažna i graciozna igra s često složenim radom ruku i nogu (*baile*).

⁵⁰ Ketlin, Vernon, (2008), *Moderna-spanska-kultura*, Madrid, Naslov originala: *The Cambridge Companion to Modern Spanish Culture*, str. 56.

keltskoj, latinskoj, vizigotskoj, rimokatoličkoj i islamskoj kulturi a definisana je vjekovnim kontrastom između centralizovane države (Kastilja) i mnogobrojnih regija i manjina. Rezultat ovakvih heterogenih uticaja je veliki broj mjesta i spomenika od izuzetnog značaja za cjelokupnu svjetsku kulturnu baštinu, tako da Španija sa ukupno 40 objekata pod zaštitom UNESCO-a zauzima drugo mjesto u svijetu, odmah posle Italije.

10.1. Pablo Ruiz Pikaso

Pikaso je jedan od najistaknutijih slikara 20. vijeka. Njegov je talenat bio izuzetan od najranijeg djetinjstva. U Barseloni, gdje je pohađao školu, kao i u Madridu gdje je bio svakodnevni posjetioc muzeja Prado, ispitivao je sve u vezi sa slikarstvom, a sanjao je i o Parizu, gdje napokon stiže u oktobru 1900. godine.

Slika br. 4. Puno ime i prezime: Pablo Diego José Francisco de Paula Juan Nepomuceno María de los Remedios Cipriano de la Santísima Trinidad Clito Ruiz y Picasso.

U istoriji slikarstva malo je "državnih udara" koji se mogu mjeriti s onim što ga je Pablo Picasso ostvario 1907. godine, kada je svojim zapanjenim prijateljima pokazao "Gospođice iz Avignona", sliku na kojoj je svijet predočio kao u razbijenom ogledalu.

Picasso je bio pokretač slikarskih smjerova kao što su kubizam i sugestivni ekspresionizam koji predstavljaju pravi revolucionarni obrt u modernoj likovnoj umjetnosti.⁵¹

Slika br.5. Gospođice iz Avinjona⁵²

Njegov veliki opus obuhvata više stvaralačkih faza: "modru", "ružičastu", "kubističku", zatim "klasičnu", "nadrealističku" i "ekspresionističku". Gotovo da nema likovnog područja u kojem Picasso nije izrazio svoj umjetnički kreativni genije. Bavio se slikarstvom na platnu i na zidu, skulpturom, grafikom i keramikom, izrađivao kolaže i plakate i u svemu tome bio velik. Zakleo se da se neće vratiti u domovinu Španiju sve dok je na vlasti Francov režim. Svoje se zakletve i pridržavao, tako da je sve do smrti, 8. aprila 1973. godine, živio u Francuskoj.⁵³

10.2. Plavo razdoblje

Plavi period je termin koji se koristi za definisanje djela španskog slikara Pabla Pikasa između 1901. i 1904. kada je slikao u suštini monohromatske slike u nijansama

⁵¹ <https://buki81.wordpress.com/tag/pikaso-biografija>, (pristupljeno: 24.09.2016.godine)

⁵² Izvor: www.paint.com (pristupljeno: 24.09.2016.godine)

⁵³ H. W. Janson, (1990), Istorija umjetnosti, Beograd, str.14.

plave i plavo-zelene, samo povremeno zagrijane drugim bojama. Ovi mračni radovi, inspirisani Španijom, ali slikani u Parizu, sada su neke od njegovih najpoznatijih djela.

Početak ovog perioda je neizvjesan, možda u Španiji u proljeće 1901, odnosno u Parizu u drugoj polovini godine. Čest je izbor asketskih boja i tužanih subjekta-prostitutke, prosjaci i pijanci. Pikaso je bio pod uticajem putovanja kroz Španiju i samoubistva svog prijatelja Karlos Kasagemasa. Iako se Pikaso sam kasnije prisjećao:

„Počeo sam da slikam plavom bojom kada sam saznao za smrt Kasagemas“

U drugoj polovini 1901, plavi tonovi su počeli da dominiraju na njegovim slikama. On je naslikao nekoliko posmrtnih portreta Kasagemaka, što je kulminiralo u sumornom alegorijsku sliku La Vije, naslikanu 1903. Isto raspoloženje prožima poznatu grafiku „Skroman obrok“ (1904), koja prikazuje slijepog čovjeka i ženu koja vidi - oboje izgladnjeli, sjedeći za golim stolom. Slijepilo je stalna tema u Pikasovim djelima ovog perioda, takođe zastupljene u „Obrok slijepca“ i u portretu „Celestina“ (1903). Drugi česti predmeti uključuju ženske aktove i majke sa djecom. Vjerovatno njegov najpoznatiji rad iz ovog perioda je „Stari gitarista“. Pikasov plavi period je usledio njegov roze period.

10.3. Diego Rodríguez de Silva y Velázquez

Diego Rodríguez de Silva y Velázquez je bio španski slikar koji je bio vodeći umjetnik na dvoru kralja Filipa IV. Bio je najvažniji portretisat baroka i slikar scena od historijskog i kulturnog značaja. Slikao je portrete španske kraljevske porodice, značajne osobe iz cijele Evrope, ali i običan puk.

Od prve polovine 19. vijeka, Velázquezova djela su primjer za realističke i impresionističke slikare, osobito na Maneta. Od tada sve više modernih umjetnika, kao Španci Pablo Picasso i Salvador Dalí, ali i irski slikar Francis Bacon, odaju svoju počast slikajući prema Velázquezovim slavnim djelima.⁵⁴

⁵⁴ Isto, str. 19.

Slika br. 6. Velaskez⁵⁵

Po Velaskezovom povratku u Madrid, nastaje najznačajniji period njegovog stvaranja. Iako je radio slike sa najrazličitijim temama-religioznim, mitološkim, istorijskim i iz svakodnevnog života i u svakom ovom žanru stvorio remek djela, Velaskez je ipak najveći kao portretista. Dvor je živio potpuno odvojeno od ostalog svijeta i Velaskezovi portreti kralja i članova kraljevske porodice nisu bili namenjeni širokom krugu gledalaca, već su bili rađeni za kraljevske odaje, pa tako ličnosti na njima nisu prikazane u reprezentativnim pozama. Iz tog vremena je slika Vojvoda Olivarez na konju.⁵⁶

Naročito su interesantni Velaskezovi portreti neobičnih ličnosti iz kraljeve okoline, koje su karakteristične za atmosferu na španskom dvoru. Da bi se sumorni kralj razveselio uvedeno je zvanje dvorske budale, a na dvor su dovođeni i patuljci da razbiju čamu i da zabave dvorane. Jedna od dvorskih budala je ličio na kraljeva strica Don Hauna Austrijskog, pa je nosio njegovo ime.⁵⁷

Međutim, najznačajnija slika ovog drugog madridskog perioda je Predaja tvrđave Brede Špancima (Las Lanzas). Posle zauzeća grada (1625), Holanđanima, kao junacima,

⁵⁵ Izvor: www.velaskez.com, (pristupljeno: 29.09.2016.godine)

⁵⁶ Píksel, Đ., (1990), *Opsta istorija umjetnosti*, Beograd, str. 13.

⁵⁷ Horst, Waldemar, Janson, (1987), *Istorija Umjetnosti*, Prosveta Beograd, str. 65.

dozvoljeno je da ga časno napuste sa oružjem i zastavama. Jako je naglašena rasna razlika između vitkih i preplanulih Španaca i punih, plavih Holanđana. U pozadini je pred jutarnjim nebom dim požara, a iza grupe Španaca visoko se uzdižu 29 kopalja, po kojima je slika dobila svoj naziv (Las Lanzas). Sasvim desno je Velaskez predstavio sebe.⁵⁸

Iz tog vremena je i Krunisanje Marijino. Na ovoj, kao i na drugim Velaskeзовim slikama sa religioznom tematikom, ličnosti su prikazane bez idealizovanja, pa je i njegova Bogorodica prava španska ljepotica iz naroda.

1643. Velaskez je postavljen za kraljeva ađutanta i za nadzornika nada građenjem kraljevske galerije za koju je kupovao slike u Italiji 1649. i 1650. Za vreme ovog svog drugog boravka u Rimu izradio je portret Inocentia X , koji je jedan od najboljih papških portreta.

Po povratku u Španiju, Velaskez je postao maršal dvora (1562.) a zbog druge ženidbe Filipa IV imao je i kao dvorski slikar mnogo posla radeći portrete kralja, kraljice Ane Austrijske i drugih članova kraljevske porodice, a naročito kraljeve kćerke ljubimice Margarete, čiji je najbolji portret onaj koji je izradio pred svoju smrt u divnoj crvenoj i srebrnastoj boji.⁵⁹

U starijim Velaskeзовim godinama sve više se na njgovim slikama ublažuje kontrasta između svijetlih i tamnih djelova a sve jače dominira srebrnasto siva boja.

Vido je da u prirodi negdje nema velikih površina u jednom tonu, da se boja predmeta mijenja prema svjetlosti i dobu dana i da sjenke nisu potpuno tamne, pa se kod njega jedna boja prelijeva u bezbroj nijansi. Zato se i on smatra pretečom impresionizma.

Filip IV je imao velikih neprilika sa Francuskom i da bi se sprovi rješili, on se u proljeće 1660. sastao sa Lujem XIV u Pirinejima, pa je sporazum bio učvršćen ugovaranjem ženidbe Lujeve Marijom Terezijom, kćerkom Filipa IV. Velaskez je ovom prilikom imao mnogo posla kao dvorski maršal, a na povratku se razbolio i u jesen iste godine je u Madridu umro.

⁵⁸ Píksel, Đ., (1990), Opšta istorija umjetnosti, Beograd, str. 14.

⁵⁹ Horst, Waldemar, Janson, (1987), Istorija Umjetnosti, Prosveta Beograd, str. 67.

Iako je njegovo slikarstvo prolazilo kroz razne faze, cilj mu je uvek bio da što vrijednije prikaže ono što vidi, a svojim pogledom je prodirao u srž svega što je bilo pred njim, pa je na vrlo jednostavan način uspevao da da veoma sugestivnu iluziju stvarnosti.⁶⁰

10.4. Bartolone Esteban Murillo

U zlatnom vijeku španskog slikarstva klasifikovan je kao narodni slikar naspram dvorskog majstora Velázquezea. Radeći slike za crkve u Sevilji, primjenjivao je kompozicijska i koloristička iskustva italijanskih i flamanskih slikara. Stvorio je Madone prema modelu crnokose španske žene.⁶¹

Slika br. 7. Bartolone.⁶²

Na njegovim ranim radovima vidi se Kastiljov uticaj. Kod Kastilja je naučio kako da radi slike sa religioznim temama za prodaju po vašarima i sajmovima. Slikao je dekoracije za religiozne događaje takozvane “Sargas”, koje su služile za ulepšavanje crkve za vreme nekog prazničkog slavlja, a takođe su se upotrebljavale kao zastave.

⁶⁰ Hazar, F., Istorija slikarstva, Beograd, 1973.str.14.

⁶¹ Horst, Waldemar, Janson, (1987), Istorija Umetnosti, Prosveta, Beograd, str. 65.

⁶² Izvor: www.murillo.com, (pristupljeno: 29.09.2016.godine)

Jedan njegov stariji kolega po imenu Pedro de Moja koji se vratio iz Londona, ispričao mu je da je bio kod Antonija van Dika, i o čudnim stvarima koje je doživio na tom putovanju, i o flamanskom stilu i tehnici sa kojim može da se još više doprinese u slikarstvu. Želja za usavršavanjem svoga stila vodi ga za Madrid do slavnog dvorskog slikara Diega Velaskeza (Diego Velazquez de Silva). U Madridu je proveo tri godine od (1642. pa do 1645.) Tamo je imao prilike da vidi velika dela flamanskih i venecijanskih slikara, a i djela njegovog idola Velaskeza koja su se nalazila u privatnoj kolekciji kralja Filipa IV. koji je bio strastveni ljubimac umjetnosti. Tu je imao prilike da prostudira i slike od Petra Paula Rubensa, Antonija van Dika, i Juzepe de Ribiere. Velaskez je u to vreme stajao u zenitu svog slikarskog umjeća.⁶³

10.5. Fransisko Goja

Rođen je u malom mjestu Fuendetodos, ali je uglavnom živio u Madridu. U Zaragozi je sa 14 godina učio od slikara Joséa Luzanana, prijatelja Goyinog oca. 1773. vjenčao se sa Josefom Bayeu, sestrom Francisca Bayeua.⁶⁴

*Slika br. 8. Francisco José de Goya y Lucientes.*⁶⁵

⁶³ Horst, Waldemar, Janson, (1987), *Istorija Umetnosti*, Prosveta, Beograd, str. 67.

⁶⁴ Isto, str. 68.

⁶⁵ Izvor: www.goya.com (pristupljeno: 29.09.2016.godine)

1786, nakon prvih uspjeha s kartonima za kraljevsku manufakturu, postaje dvorski slikar i u tom je svojstvu slikao gotovo pune 4 decenije. Nakon Velázquezza Goya je najveća pojava u španskom slikarstvu, majstor koji je mimo shema rokoka i klasicizma duboko zahvatio u stvarnost svog doba i svoje sredine. Goyino je djelo po tematici svestrano. Slikao je prizore iz seljačkog života, stravične scene iz pobuna i ludnica, te kartone za tapiserije, ali vrhunac rada dosegao je u portretu. Slikanje ludnica i umobolnih likova pojavilo se u drugom dijelu njegovog života kad je u zimu 1792. obolio od šizofrenije. Vremenom je ozdravio od ove bolesti, ali je ostao trajno gluv.⁶⁶

*Slika br. 9. Obučena Maja i gola Maja.*⁶⁷

Kao dvorski slikar Goya je decenijama portretirao vladare, aristokratiju, generale i ministre, vojvode i vojvotkinje, ostvarujući njihove maske genijalnom pronicljivošću. Zanimljivo je da je tek iz sedmog pokušaja položio prijemni ispit za likovnu akademiju.⁶⁸

⁶⁶ Hazar, F., Istorija slikarstva, Beograd, 1973.str. 25.

⁶⁷ Izvor: www.goya.com (pristupljeno: 29.09.2016.godine)

⁶⁸ Horst, Waldemar, Janson, (1987), Istorija Umetnosti, Prosveta, Beograd, str. 69.

10.6. Slikar dvora i užasa rata

Fransisko Hose de Goja i Lusjentes počeo je da uči slikarstvo od jednog lokalnog umetnika ali vrlo brzo odlazi u Madrid da radi kao pomoćnik dvorskog slikara Fransiska Bajeu. Svoje umetničke studije nastavlja u Rimu. Ubrzo se vraća u Saragosu gdje dobija prvu umetničku narudžbinu za izradu freski u lokalnoj katedrali, na kojima sa prekidima radi idućih deset godina. Karijeru na dvoru počinje 1775. godine, kada slika seriju od 60 studija za Kraljevsku fabriku tapiserija, Santa Barbara. Proučava delo Dijega Velaskeza i Rembranta preko kopija i grafika. Pet godina kasnije Goja je izabran za člana Kraljevske akademije, a već 1786. postaje i glavni dvorski slikar. Slika brojne portrete kraljevske porodice, članova aristokratije i dvorskih činovnika. Posle nagle bolesti 1792. godine ostaje potpuno gluv. U narednom periodu i njegova umjetnost zadobija novi karakter, postaje ekspresivnija, oslobođenija, Goja pati od psihičke nestabilnosti, povremeno čuje neke glasove, gubi ravnotežu i doživljava nervne slomove. Za sobom ostavlja veoma upečatljiv kritički odnos prema svom vremenu, političkim i društvenim normama te pada pod pritiske španske Inkvizicije koja ga često napada.⁶⁹

10.7. El Greko

El Greco rođen je na Krfu, koja se u tom periodu nalazila pod mletačkom vlašću. Mnogi detalji iz njegovog djetinjstva ostaju nepoznati, njegova prva djela nisu preživjela, ali je najvjerovatnije slikao u bizantijskom stilu, koji je u to doba bio popularan na Krfu. Poslije 1560. godine, još kao mladić odlazi u Veneciju gdje se susreo sa slikarstvom Tizijana i Tintoretta. Oko 1570. odlazi u Rim gdje studira djela Michelangela. 1577. godine preselio se u Toledo u Španiji, gdje je ostao sve do smrti. Po dolasku u Španiju radi slike za crkvu Santo Domingo el Antiguo i postaje jedan od najznačajnijih slikara oltara.⁷⁰

⁶⁹ Hazar, F., Istorija slikarstva, Beograd, 1973.str. 28.

⁷⁰ Horst, Waldemar, Janson, (1987), Istorija Umetnosti, Prosveta, Beograd, str. 75.

El Greco je po venecijanskom receptu miješao boje s mliječi smokvina lista, i s tom je smjesom postizao azurne boje (otrovne i bolesne, ali i opojne i omamljive nijanse), hladne poput odsjaja u starim ogledalima. Uz njih koristio je i slabašne zemljane boje, i bogati raspon od crvenog purpura do duboke ljubičaste u snažnom tamnom okviru. Takva paleta je bila savršena za njegove uskovitlane melanholične kompozicije.⁷¹

Prva njegova utvrđena slika je Poklonstvo pastira u crkvi Santo Domingo el Antiguo u Toledu, a kasnije postaje jedan od najznačajnijih slikara oltara u Španiji. U novom dvorcu Filipa II., Escorialu kod Madrida, slikao je slike za palatu i samostan San Lorenzo. Često je slikao prizore iz Hristova života, krajolike Toleda, brojne portrete (Juraj Klović, Veliki inkvizitor Don Fernando Niño de Guevara), i teme iz Apokalipse, a ostvario je i varijantu teme o Laokontu. Njegova su djela izložena u više muzeja, od kojih treba navesti Muzej Prado u Madridu i Muzej i kuća El Greca u Toledu. Spomenimo neka od njih: Navještenje, Pogreb grofa Orgaza, Uznesenje Djevice, Laokont, Sveti Franjo u molitvi, i dr.

*Slika br. 10. El Greco.*⁷²

⁷¹ Isto, str. 76.

⁷² Izvor: www.greko.com, (pristupljeno: 05.10.2016.godine)

El Greco nikada nije zaboravio svoje grčko porijeklo, obično je svoja platna potpisivao grčkim slovima i punim imenom, Δομίνικος Θεοτοκόπουλος. Sahranjen je u kapeli toledske crkve Santo Domingo el Antiguo. Inspirirao je i jednog od najvećih slikara 20. vijeka - Pabla Picassa.⁷³

Na El Greca su najprije uticali hriscanski motivi vizantske ikonografije, koje je on kasnio upotpunio manirističkim oblicima od Michelangela i neprirodnim Tintoretovim bojama. El Greco uzima boju kao najvažniji element slikarstva, i daje joj prednost nad crtežom. Njegova djela mračnih tonova, mističnog ugođaja, izduženih lica i vijugavih figura predstavljaju spoj vizantskog ikonopisa i zapadnjačke kasne renesanse stvarajući jedinstven maniristički stil. Često je slikao prizore iz Hristova života, pejzaže Toleda kao i portrete.

Pored slikarstva, El Greco je bio i vješt arhitekt i skulptor. Za bolnicu de la Caridad El Greco je uradio niz skulptura od drveta, koje nisu sačuvane.

10.8. Salvador Dali

Dalí je u istoriji zapamcen po svojim snažnim i bizarnim slikama, te kao jedan od najpoznatijih predstavnika nadrealizma u slikarstvu. Uprkos njegovom jedinstvenom načinu slikanja, mnogi stručnjaci upravo taj način atributiraju uticaju renesansnih majstora. Među njegovim enormnim opusom ipak je najpoznatija njegova slika Postojanost pamćenja (Mekani satovi) dovršena 1931., koja je, osim po svojoj umjetničkoj vrijednosti, poznata po tome što je korištena u mnogim igranim i animiranim filmovima. Svoje umjetničke ambicije, Dalí je usmjerio i na fotografiju, dizajn, književnost i snimanje filmova. Sarađivao je i s Waltom Disneyjem na nikad dovršenom, za Oscara nominovanom animiranom filmu pod nazivom Destino, koji je dovršen i izdan tek 2003. godine. Na području igranog filma sarađivao je sa slavnim Alfredom Hitchcockom na filmu Začarana iz 1945. za koji je napravio slavnu scenu sna, a sa svojim prijateljem, rediteljem Luisom Buñuelom sarađivao je (gluma) na avangardnim filmovima Andaluzijski pas i Zlatno doba.

⁷³ Horst, Waldemar, Janson, (1987), Istorija Umetnosti, Prosveta, Beograd, str. 76.

Isprva je bio futurist i kubist, a poslije jedan od najistaknutijih nadrealista. Kombinovanjem najheterogenijih detalja, koji su često dani u prostorno deformiranim odnosima, ali slikani realističnim načinom, konstruira iracionalan i sablastan svijet vizija iz grozničavih snova i halucinacija ("Istrajnost sjećanja", "Žirafa u plamenu", "Gala", "Slutnja građanskog rata", "Posljednja večera").⁷⁴

Ilustrovaio je Dantea i Cervantesa. U svojim knjigama ("Tajni život Salvadora Dalija") i konferensama isticao je bez rezerve "veličinu svoga genija". S Luisom Buñuelom snimio je avangardističke filmove "Andaluzijski pas" i "Zlatno doba", a radio je i uspjele inscenacije i kostime za balete.

10.9. Huan Miro

Miroove rane slike, do prije 1920. godine, karakteriše širok spektar uticaja, počev od fovizma, kubizma pa sve do romaničkog katalonskog slikarstva. U Parizu, gdje je uspio da uspostavi kontakt sa umjetnicima bliskim tadašnjem novom pokretu pod imenom nadrealizam, njegov stil počinje da se konkretizuje oko lirske fantazije i iracionalnih formi koje predstavlja preko apstraktnih odnosa kompozicije. Tada počinje da stvara forme koje su rezultat igre umjetnikove mašte, humora i svojevrsne distorzije realnosti, koristeći uvrnute organske oblike povezane u cjelinu preko veoma neobičnih geometrijskih bidimenzionalnih konstrukcija i struktura.⁷⁵

⁷⁴ Hazar, F., Istorija slikarstva, Beograd, 1973.str. 48.

⁷⁵ Isto, str. 49.

Slika br. 11 Joan Miró, photo by Carl Van Vechten⁷⁶

Huan Miro, čuveni španski slikar XX veka stvorio je svoj originalni umetnički stil koji je nazvan "biomorfna apstrakcija". Slika *Žena ispred sunca* koju je naslikao 1950. godine nosi sva značajna obilježja Miroovog stvaralaštva u pogledu motiva i načina likovnog izražavanja. Slika se danas nalazi u privatnoj kolekciji.⁷⁷

Huan Miro je na svojim slikama stvarao znake i simbole od osnovnih linearnih elemenata. On je uglavnom tražio slikarski vokabular u praistorijskim pećinskim slikama, posebno u rodnoj Španiji. O svom slikarskom izrazu Miro je govorio: "Po mom mišljenju sloboda znači ovladavanje jednostavnošću. Zatim, u najboljem slučaju, linija i boja su dovoljne da se stvori slika." Taj njegov stav je snažno utkan u sliku *Žena ispred sunca*.

⁷⁶ wikipedia.org/wiki/Joan-Miró, (pristupljeno: 05.10.2016.godine)

⁷⁷ Horst, Waldemar, Janson, (1987), *Istorija Umetnosti*, Prosveta, Beograd, str. 69.

Slika br. 12. Joan Miró, *Horse, Pipe and Red Flower*, 1920, oil on canvas.⁷⁸

Pored prijatnih boja, ljepotu slike *Žena ispred sunca* čini maštovitost i sloboda u slikanju formi. Boje su kombinovane sa jednostavnim formama. Boje na slici su uglavnom osnovne boje, crvena, žuta, i plava, ali ima i malo zelene i dosta crne boje. Može se uočiti sličnost slike sa dečjim crtežima. Miroov crtež je iskren i jednostavan. Dečji crteži su takođe slobodni i nisu sputani.⁷⁹

Na slobodno slikanoj plavoj pozadini Miro je postavio figuru žene, a iznad nje krug - sunce. Jednostavnost forme definiše ženu, ali ona ima i mnoga figurativna značenja. Forma za koju mislimo da je žena, jer tako piše u nazivu slike, ima monstruožnu glavu, a ruke i noge nisu oblikovane. Slikar je uspostavio vezu između figure i sunca i ovakvim postupkom veliča ženu.⁸⁰

Slika *Žena ispred sunca* Huana Miroa nosi u sebi simboliku. Svojim snažnim slikarskim izrazom još uvek budi maštu i vodi u svijet imaginacije.

⁷⁸ wikipedia.org/wiki/Joan-Miró, (pristupljeno: 05.10.2016.godine)

⁷⁹ Hazar, F., *Istorija slikarstva*, Beograd, 1973.str. 70.

⁸⁰ Horst, Waldemar, Janson, (1987), *Istorija Umetnosti*, Prosveta, Beograd, str. 78.

ZAKLJUČAK

U ovom radu sam nastojao da brojne kulturne znamenitosti i zanimljivosti Mediterana, učinim primaljivim svim potencijalnim čitaocima.

Posmatrajući Mediteran kroz vremeplov, možemo slobodno zaključiti da je postao veoma urbanizovano područje naše planete. Kao što je u radu i navedeno, na njegovim obalama i u zaleđu nalaze se neki od najljepših i najvećih gradova svijeta.

Posebno je interesantan i zanimljiv sa kulturnog stanovišta, jer su u svakom dijelu Mediterana, u svakom dijelu bilo koje zemlje, zastupljene znatne kulturne razlike, kako vjerske, religiozne, tako i u načinu života, običajima i slično.

Jedinstvo Sredozemnog mora i susjednih teritorija, povezanih istorijskim, političkim i kulturnim odnosima je nastalo ne na osnovu nacionalnih karakteristika njegovog stanovništva, već zahvaljujući intezivnoj kulturnoj razmjeni, u kojoj je sam Mediteran odigrao ulogu velikog posrednika.

Karakteristika ove oblasti je i njegoa ogromna prostranost od istoka prema zapadu, od Gibraltarskog moreuza ("Herkulesovih stubova") do bliskoistočnih regiona Helesponta "Helino more" (Dardaneli), sirijsko - feničanske obale, Male Azije i graničnih teritorija sjeverne obale Afrike uključujući i Egipat. Ova ogromna teritorija ipak nikada nije izrasla u samostalan živi organizam. Njeno jedinstvo često je politički predstavljano u konceptu univerzalnog carstva. Aleksandar i Cezar su nastojali da ga kao takvog i ostvare.

Ipak ideja jedinstva Mediterana je bar djelimično realizovana, ne na političkom, već na kulturnom planu. Helenizam, proklamovan pobjedničkom kampanjom Aleksandra Velikog, odlučno je promovisao kulturno ujedinjenje antičkog svijeta. Helenizam je postao duhovna preteča hrišćanstva, koji je na kraju objedinio zajednicu i proširio je od Islanda do Indije.

Duhovno jedinstvo antičkog svijeta postavilo je temelje zapadne civilizacije a to znači i sadržaj života modernog svijeta. Današnji čovjek duguje antičkom svijetu,

naročito Grcima, za sadržaj i oblik zapadne nauke a Rimskom carstvu treba da zahvali za nastanak rimskog prava. Ideja o evropskoj civilizaciji prvi put je postala stvarnost u Grčkoj putem bezvremenih djela reprezentativne umjetnosti, pojave tragedije i historiografije, nastanka zapadne filozofije. Ovome treba dodati i doprinos arapske, turske, jevrejske civilizacije kao i mnogih drugih civilizacija koje su postojale na ovim prostorima.

Za sve ove tekovine današnje civilizacije trebamo biti zahvalni Mediteranu i mediteranskoj kulturi i civilizaciji.

LITERATURA

- Arnold, Matthew, (1998), "Culture and Anarchy", u: Storey (1998b)
- Braudel, F., (1998), „Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II“, Antibarbarus.
- Braudel, F., (1998), Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II, I–II, Zagreb, Where does the Mediterranean Begin? Mediterranean Anthropology from Local Perspectives (tematski broj), Narodna umjetnost, (1999).
- Dragičević, Š., Milena & Stojković, Branimir, (2000), *Kultura: menadžment, animacija*, Clio, Beograd.
- Friedemann, S.T., (2001) *Kako međusobno razgovaramo-smetnje i razjašnjenja*, Erudita.
- Hazar, F., (1973), Istorija slikarstva, Beograd,
- Horden, P., i N., Purcell, (2001), *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, Oxford–Malden.
- Horst, Waldemar, Janson, (1987), Istorija Umetnosti, Prosveta, Beograd.
- Janson, H. W., (1990), Istorija umjetnosti, Beograd.
- Jelinčić, D.A., (2008), „*Abeceda kulturnog turizma*“, Intermedia, Zagreb.
- Kalčić, M., (2008), „*Mediteran - more različitosti*“, Pula.
- Ketlin, Vernon, (2008), *Moderna-spanska-kultura*, Madrid, Naslov originala: *The Cambridge Companion to Modern Spanish Culture*.
- Kindersli, D., (2008), *Ilustrovana porodična enciklopedija*, London.
- Krekić, B., (1997), Dubrovnik, „*A Mediterranean Urban Society: 1300–1600*“, Aldershot.
- Kroeber, K., (1963, 1952), *Famous Culture*, „*A Critical Review of Concepts and Definitions*“.
- Marušić, A., Mantić, M., (1967) „*Sociologija*“, Panorama, Zagreb.
- Mašić, B., Lončarević, R., Đorđević, B, J., (2007), *op.cit.*

- Miljević, M., (2008), *Poslovna etika i komuniciranje*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- Nikić, S., (2015), „*Kultura Mediterana*“, Tivat.
- Nikić, S., (1990), *Odabrana poglavlja iz socijalne etike*, Kotor.
- Pikel, Đ., (1990), *Opsta istorija umjetnosti*, Beograd.
- Stanojević, Zečević, O., (2008) „*Kulturne relacije*“, Evropski univerzitet, Beograd.
- Stupar, M., (2011), *Filozofija politike: antičko i moderno shvatanje političke zajednice*, Beograd: IFDT/ IP Filip Višnjić.
- Šušnjić, Dj., (2008), *Metodologija – kritika nauke, Čigoja – Beograd*.
- Tomić, Z., (2000), *Komunikologija*, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Umberto, E., (1973.) *Kultura, Informacija, Komunikacija*, Nolit, Beograd.

Internet izvori i časopisis

- www.google.com
- www.goya.com
- www.greko.com
- www.murillo.com
- www.paint.com
- www.velaskez.com
- Hrvatski obrazovni portal Zbornica, Kulturno povjesne znamenitosti Hrvatske, www.zbornica.com.
- <http://www.scribd.com/doc/148960826/FERNAN-BRODEL-Mediteran#scribd>.
- Poleksis enciklopedija, Hrvatska, 2015., www.poleksisenciklopedija.com.